

importance, in region's economic life. It is shown the role of the state creation of standard and legal base and the financial basis of functioning of handicraft-industrial cooperation.

The materials of Kamyanets-Podolskyi local and Hmelnytskyi and Vinnytskoho region's state archives are explored and also Podilski province's statistical reference books and collections of 20-th years, that are carried in Vinnytsya State Region universal scientific library by K. A. Timiryazev.

Keywords: *handicraft-industrial cooperation, Ukrainian handicraft union, Workunion, work associations, credits associations, Poddistrictidustunion, District national economic, District cooperation committee.*

Отримано: 14.03.2013

УДК 387(477)«1917/1920»–057.87:364.65:33.027

А. Л. Донець

СТУДЕНТСТВО УКРАЇНИ: МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І УМОВИ НАВЧАННЯ (1917-1920 рр.)

В статті йдеться про матеріальне становище студентів, їх стипендіальне забезпечення, побутові умови, вплив економічної кризи та громадянської війни на якість навчання, самоорганізацію студентства та пошук шляхів до поліпшення економічного становища університетської молоді.

Ключові слова: *студенти, стипендії, плата за навчання, продовольча криза, військові відстрочки, гуртожитки, студентські ідальні, трудові артілі.*

Побудова якісної освіти в сучасній Україні неможлива без врахування історичного досвіду, зокрема, що стосується підтримки студентської спільноти. Це питання в українській історіографії висвітлене досить скупо. Зокрема, стипендіальне забезпечення, соціальне походження та матеріальний стан студентів Київського та Кам'янець-Подільського державних українських університетів детально дослідив О.М. Завальнюк [31]. Завдяки праці К. Кобченко маємо відомості про побутові умови та економічне становище курсисток Вищих жіночих курсів у Києві, згодом перейменованих в Університет св. Ольги [33]. Частково повсякденне життя студентів Харківського університету в добу революції з'ясовано у колективній монографії «Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років» [41]. Окремі факти про матеріальне забезпечення студентської молоді зустрічається в іншій літературі. Метою статті є дослідження матеріальних умов життя студентства України у 1917-1920 рр, як важливої умови його навчальної праці і підготовки до професійної діяльності.

Як відомо, в дореволюційних вишах України навчалися росяни, українці та євреї. Це були діти дворян, чиновників, духовенства, селян, різночинців. У новостворених українських університетах, зокрема Кам'янець-Подільському навчалися здебільшого вихідці з українських селянських родин. Значним був відсоток євреїв. [31, с.325; 34, с.471; 29, с.399]. Щодо матеріального стано-

вища студентів, то воно, як свідчать окремі дослідження загалом було незадовільним ще від початку ХХ ст. [41, с.266]. Перша світова війна призвела до руйнації економіки України, а втручання іноземних військових сил лише загострило кризу, в першу чергу продовольчу. Через скорочення у 1918 р. посівних площ майже наполовину, порівняно з довоєнним часом, зменшилася товарна маса зерна, через що зросла спекуляція. Ціни на харчі і товари масового споживання значно підвищилися. Так, у містах фунт білого хліба коштував 300 крб., цукру – 600, сала -700 крб. [31, с.307].

Допомога родин та стипендії, які виплачувалися незначній частині молоді, були основним джерелом її доходів. Однак, в умовах тотальної кризи, воєнного протиборства, ізольовані від рідних, молоді люди мусили самі заробляти собі на шматок хліба: працювати вчителями, читати лекції, займатися репетиторством, у державних установах шукати посад канцеляристів, машиністів тощо [25, арк.49; 21, арк.8, 14, 21, 22; 33, с.202].

У тих складних умовах студенти природно сподівалися на ширшу стипендіальну підтримку. Однак, вона була не такою, щоб кардинально поліпшити ситуацію. Традиційно стипендії були державними, іменними, громадськими. В університеті св. Володимира система призначення стипендій залишалася дореволюційною. Крім державної та іменних, певний час ще виплачувалася стипендія імені Великої Княгині Марії Олександрівни. На перше півріччя 1918 р. їй було призначено 4-м студентам-медикам. Всього стипендій призначили 135 студентам медичного факультету [10, арк.32; 11, арк.11]. У наступному семестрі кількість стипендіатів зазначеного підрозділу скоротили до 56. Виплати становили приблизно 55-192 крб. [1, с.161-168; 10, арк.20, 21; 11, арк.20]. (Для порівняння у 1916 р. стипендії і часткові звільнення від оплати за право навчання отримали 232 студенти-медики [16, арк.8-10]. Зменшилися виплати і пільги на юридичному факультеті. Їх отримували 38 осіб (раніше – 55) [1, с.161-168].

На фізматі у 1918-1919 рр. було призначено вчительську стипендію зі звільненням від оплати дев'ять студентів, стипендію св. Кирила і Мефодія – для чотирьох, Севастопольську – одному, одинадцять іменних стипендій (190-420 крб. на місяць), та дві по 75 крб. на півріччя зі звільненням від оплати [11, арк.9-10].

Виплати і пільги призначалися і розподілялися в залежності від тих коштів, якими володів заклад. Так, рішенням правління університету св. Володимира кошти, які залишилися після призначення стипендій у другій половині 1917 р., направили на факультети як допомогу студентам для оплати за право навчання. Зокрема, історико-філологічному надійшло 300 крб., фізико-математичному – 900, юридичному – 1300, і медичному – 1260 [10, арк.9].

У Кам'янці-Подільському, ще до відкриття державного університету повітова народна рада прийняла ухвалу про виплату впродовж 5 років поспіль на стипендії студентам по 10 тис. крб. щорічно. Разові внески до стипендіального фонду зробили Ушицька повітова народна рада – 10.тис.крб; Гайсинська повітова народна рада –

10 тис. крб., а в березні 1919 р. – ще 30 тис. крб.; Бердичівське повітове земство – 5 тис. крб.; Ольгопільська повітова народна рада – 5 тис. крб.; Вінницька надзвичайна повітова народна рада – 10 тис. крб.; Подільські губернські народні збори – на 46 семестрових стипендій по 1200 крб. кожна [31, с.326]. У січні-червні 1920 р. в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (К-ПДУУ) ординарну стипендію отримували 196 осіб, а підвищену (2000 крб. на семестр) – не більше 50. У той час за житло доводилося платити щомісячно 250-300, за один обід – 25-30 крб. [30, с.250]. Не всім іногороднім студентам це було по кишені.

Для студентів Київського державного українського університету (КДУУ) губерньська народна рада Київщини влітку 1918 р. заснувала 10 стипендій по 700 крб. [31, с.328] У жовтні 1918 р. Міністр шляхів пожертвував 20000 крб. на дві стипендії для студентів КДУУ і К-ПДУУ. Вони призначалися у першу чергу для сиріт службовців української залізниці [46, арк.17; 52, арк.54].

Студенти Ніжинського історико-філологічного інституту в квітні 1918 р. просили міністерство народної освіти УНР збільшити стипендії і одноразову допомогу, так як «...нужда стала постійним супутником студентів. В повітовому містечку Ніжин немає можливості підробляти, наприклад, репетиторством...» [52, арк.46]. На той момент у цьому виші отримували державну стипендію 100 студентів по 250 крб. на рік. Керівництво інституту прохало Міністерство освіти видати кредит, на збільшення розміру стипендії від 250 до 400 крб. [52, арк.43].

Голос ніжинського студентства було почуто. За гетьманщини Рада Міністрів прийняла закон, за яким призначалося додаткове асигнування для виплати державних стипендій на загальну суму 60 тис. крб. з 1-го липня 1918 р. до 1 січня 1919 р. [52, арк.47].

У заявах про надання допомоги, призначення стипендій, або звільнення від внесення плати за навчання в 1918-1919 навчальний рік більшість студентів КДУУ зазначили: щомісяця тратять на себе 100-300 крб., але цих коштів ледве вистачає на півгодовне прожиття [17, арк.93; 21, арк.43]. За клопотанням керівництва вишу та міністра освіти 200 студентів у червні 1918 р. отримали бланки на безкоштовний проїзд залізницею [49, арк.5].

Не кращим було становище студентської молоді інших вишів України. Стипендії, що їх виплачували студентам кардинально не поліпшували їх економічне становище. Крім того, ця допомога виплати і стипендії була диференційованою. Молодь вважала таку ситуацію несправедливою і вимагала встановити єдину стипендію з фіксованим розміром [31, с.330].

Наріжним каменем у вирішенні питання виживання студентства у 1917-1920 рр. став рух за відміну або зменшення розміру плати за навчання. Відповідно до правил прийому, студенти повинні були вносити на банківські рахунки університетів відповідні кошти за право навчатися: на гуманітарних факультетах – 125 крб., інших – 150 крб. щосеместру. Спочатку така сума була посильною для більшості молоді, однак згодом, через загальну дорожнечу жит-

тя платоспроможність студентів різко знизилася. За другий семестр 1918-1919 навчального року, наприклад, у КДУУ лише 48,6% внесли плату за навчання (779 осіб з 1600 які навчалися) [31, с.335].

Через кепське матеріальне становище вишів доводилося шукати додаткові джерела надходжень, зокрема збільшувати плату за навчання. На такий непопулярний крок наважилися, зокрема рада Харківського університету. 18 квітня 1918 р. вона постановила збільшити платню за навчання з 125 до 175 крб. за півроку, але при цьому передбачалось збільшити з 15% до 20% кількість звільнених від плати [51, арк.28].

Крім традиційної плати за навчання, в окремих випадках студенти вносили додаткові кошти, наприклад, за користування лабораторіями, в університеті св. Володимира треба було сплачувати на рік 100 крб. на хімічному відділенні, 80 крб. – на природничому, і 50 крб. – математичного відділення (для студентів 3-го і 4-го семестрів) [9, арк.13].

Через матеріальну скруту значна частина студентської молоді не вносила вчасно встановлені платежі. Так, у березні 1918 р., з початком викладу лекцій у Київському народному українському університеті в пресі друкували нагадування про погашення заборгованості [2].

3 грудня 1918 р. – по березень 1919 р. до ректора КДУУ звернулося 22 студенти правничого [24, арк.24] і 34 студенти історико-філологічного факультету з проханням звільнити від оплати і призначити стипендії [21, арк.43]. Правління вишу, враховуючи величезну матеріальну скруту, в якій опинилася молодь, ухвалило рішення на підтримку майбутніх фахівців. Зокрема, звільнення отримали 30 юнаків і дівчат історико-філологічного [21, арк.41] і 17 – медичного факультету [23, арк.37]. Але бажаних отримати пільги було набагато більше. Перед початком другого півріччя 1918-1919 навчального року не внесли відповідної плати за право навчання 1006 осіб [28]. Щоб стимулювати студентів-боржників, доводилося вдаватися до крайніх заходів. Так, 23 грудня 1919 р. правління К-ПДУУ змушене було формально звільнити зі складу студентів 320 осіб, які не внесли грошей за навчання, підкреслюючи, що вони «будуть знову прийняті, коли внесуть відповідну плату». Однак, реально позбавити таку кількість молоді статусу студентства ніхто не наважився. У наступному семестрі становище з платнею ще більш ускладнилося: боржниками виявилися аж 972 студенти (більш як 2/3 загального складу). Розуміючи ситуацію, в якій перебувала студентська молодь, правління закладу продовжило строки внесення платні за право навчання в весняному семестрі до наступного семестру [30, с.250].

Заяви студентів про звільнення від плати за навчання окремою гранню відкривають страхітливую картину злиднів і зубожіння українського студентства. Наприклад, студентка 2 курсу історико-філологічного факультету КДУУ Тетяна Погоріла пояснювала свою відсутність у виші та невчасну оплату навчання так: «Я не внесла платні за осінній семестр і лічуся вибулою з університету. Події, що відбули-

ся останнім часом, відрізали Київ від мого рідного міста. Я не могла отримати допомогу на прожиття і на те, щоб заплатити за навчання». Дівчина прохала поновити її в числі студентів [21, арк. 35-35 зв].

У проханні Павла Швея від 28 вересня 1918 р. вимальовується така невтішна родинна картина: «Батько мій – священик бідної парафії Чернігівської губернії, виховує шість душ дітей, причому – трьох у вищій школі. Власності не має ніякої, сторонньої допомоги – теж. Допомогти мені не може ні в якому разі. До цього я навчався у Київському географічному інституті, коли ж дізнався про існування українського народного університету, то звільнився звідти й зачислився до нього. Вчився тільки зі своїх запроцьованих коштів, служив у ВЗС (Всеукраїнському Земському Союзу – Авт.). Тепер я при всьому своєму бажанні не можу знайти собі в Києві заробітку, а вчитися в українській школі маю бажання. Доказ цього – що я зачислився до університету ще коли він був народним. Допоможіть мені, якщо не цілком, то хоч напів» [21, арк.31].

Студенти залишали навчання в Києві переважно через дороговизну столичного життя, і поверталися у провінцію додому, з надією що там буде простіше прожити. «В минулому начальному році у мене не було можливості жити в Києві, і я поїхав додому. – Йшлося у заяві студента 2 курсу університету св. Володимира Павла Андрієвського. – Заробляв тим, що готував селянських дітей до гімназії. Праця моя оплачувалася дуже мало, так, що до кінця літа у мене набиралося лише трохи більше ста рублів, з якими я і приїхав до Києва навчатися, сподіваючись, що заплативши за навчання 25 руб. хоч якось проживу, поки знайду уроки, або інший заробіток... У мене залишилася єдина надія на те, що мене звільнять від плати за навчання і так я зможу продовжити навчання» [6, арк.1-1зв].

Справжнім лихом для іногородніх студентів стала проблема проживання. Гуртожитки, які епізодично існували при навчальних закладах, далеко не завжди забезпечували потреб усіх бажаючих. Умови в них були незадовільними. Більшість студентів знімали квартири, або шукали інші варіанти. Михайло Тележинський, студент історико-філологічного факультету КДУУ в проханні про звільнення від плати у жовтні 1918 р., скаржився що, не маючи посади, йому «надзвичайно важко добувати шматок хліба, аби хоч якось прохарчувати свою сім'ю, не кажучи вже про те, щоб одягнути її...», вказував, що проживає з сім'єю в гостинниці Михайлівського монастиря [21, арк.28]. Там мешкала також студентка Ганна Собамок-Соболева в жовтні 1917 р. [17, арк.92].

Виконавчий студентський комітет Ніжинського історико-філологічного інституту 29 квітня 1918 р. звернувся до Міністерства народної освіти в проханні збільшити стипендію з огляду на те, що з початком війни інститутський гуртожиток перейшов у відання військовиків. «Поки ще був гуртожиток, – йшлося у проханні, – можна було якось виживати, однак, з тих пір як його передали під лазарет військового відомства, від стипендії залишається 20 руб. 30 коп. в місяць» [52, арк.46].

Студентству часто співчувала професура, яка намагалася якось поліпшити його становище. Наприклад, перед початком 1918-1919 навчального року на Рада Харківського ветеринарного інституту, обклала весь професорський персонал відсотковими відрахуваннями на поліпшення житлових умов юнаків і дівчат. Цих коштів було явно недостатньо. Тож професура звернулася ще до Міністерства народної освіти надати негайну допомогу студентам їх вишу, аби ті мали змогу знімати житлові кутки. Йшлося про суму в розмірі 16 тис. крб. [53, арк.25].

Як вихід різні виші пропонували перепрофілювати під гуртожитки різні приміщення і поселити там студентів, які «ночують під відкритим небом» [50, арк.45].

Зокрема ректор університету св. Володимира Є.В. Спекторський для вирішення «пекучої справи – розміщення бездомного студентства» вважав за доцільне відвести під студентський гуртожиток барак Червоного Хреста по вул. Театральній 4 [53, арк.6]. До його голосу прислухалися, і згодом, за посередництва Міністерства освіти Червоний Хрест передав будинок для тимчасового проживання студентів [53, арк.47]. Університет був окрилений цим успіхом і трохи згодом попросив під помешкання своїх студентів барак залізничного вокзалу «Київ пасажирський» [53, арк.53]. На жаль, не вдалося взяти в оренду пустуючи 15 бараків, якими розпоряджався головно уповноважений з ліквідації майна різних суспільних організацій [53, арк.40, 41].

Не завжди вдавалося поселити студентів у ті приміщення, які влада дозволила взяти під гуртожитки. Зокрема, це стосувалося бараків на вулиці Інститутській столиці Української Держави [53, арк.45, 58].

Під час розміщення КДУУ в будинках колишньої Гарматної школи військовики не погоджувалися на поселення в один із корпусів студентів цього вишу. Зрештою, гетьманська влада вирішила це питання на користь молоді [37; 38]. Адже, під час анти гетьманського повстання в будинках КДУУ поселилися військові частини, вірні П. Скоропадському. Студенти опинилися на вулиці [53, арк.58].

Щоб хоч якось допомогти, ректор КДУУ передав їм для проживання декілька кімнат зі своєї квартири (в грудні 1918 р. там проживало 23 студенти). Вони користувалися ректорською кухнею. В інших кімнатах були поселені прозектор і секретар студентських справ [20, арк.125].

Гостро стояло питання про поселення студентів і в інших вишах. Так, на Київських вищих жіночих курсах курсистки безкоштовно проживали в одній з аудиторій, бо «багатьом зі слухачок буквально немає куди подітися». Крім того ще один міні-гуртожиток на 20 місць обладнали на вулиці Бульварно-Кудрявській [33, с.202].

Найважче було сімейним студентам, особливо тим, хто втратив годувальників. Одна із студенток КДУУ – С.Л. Липська була вдова, сама утримувала 9-річного сина, який навчався в гімназії. Пенсії у зв'язку з смертю чоловіка не отримувала. Тому давала приватні уроки, щоб якось звести кінці з кінці з кінцями [21, арк.22].

У жовтні 1918 р. студент історико-філологічного факультету КДУУ Василь Квіт скаржився: «Удержую себе і брата тільки з лекцій, а ще мушу платити борги затягнені в часи моєї хвороби» [21, арк.14].

Його товариш Вадим Стрілецький, який навчався на 2 курсі юридичного факультету, був у подібному становищі і оплачував навчання двох своїх братів в українських гімназіях. «Батьків у нас немає і матеріальних засобів також немає», – наголошував він у зверненні до ректора [23, арк.14].

Студент-медик університету св. Володимира Микола Левков у березні 1918 р. констатував, що для здобуття вищої освіти йому залишився ще один рік, але через воєнні події він вимушено пропускав навчання, до того ж живе у страшних злиднях (жив з дружиною у підвалі, голодував, дбав про трьох сестер) [8, арк.2].

Серед студентів було чимало таких, які встигли пройти дорогами фронтів Першої світової війни, мали військові нагороди. До прикладу, студенти медичного факультету університету св. Володимира: Михайло Суходольський орден св. Анни 4 ступеня за сміливість, орден св. Станіслава 3 ступеня і бант, св. Анни 3 ступеня з мечами і бант, св. Володимира з мечем і бантом [13, арк.19]; Займан Топалер був нагороджений Георгіївським хрестом [13, арк.24]; Михайла Хилька відзначили орденами св. Анни за хоробрість і св. Станіслава 3 ступеня з мечем і бантом [13, арк.24].

Часто, група фронтників, яка відновлювала навчання, мала менші статки, ніж ті студенти, які не були на війні. Вона знаходилася, за її визначенням у «вкрай бідовому становищі (втратили найкращі роки, ... скалічені морально і фізично, ... платні за кілька місяців своєї служби не отримали...)» [54, арк.206].

Про свої негаразди заявляли й ті, хто захищав українську революцію. Так, у березні 1918 р. студент 2 курсу Київського державного українського університету Павло Рябуха повідомляв, що з 15 січня і до повернення уряду УНР до Києва, він «озброєно стояв в рядах оборонців рідного краю в курені Військового міністерства, піддався більшовицькому грабежу і тепер не має змоги платити за друге півріччя 60 крб.» [17, арк.87].

Про перебування у війську та незмогу платити за навчання заявили також студенти Давид Бондар-Бондаренко (листопад 1917 р.) [17, арк.13], Андрій Вороненко (грудень 1917 р.) [17, арк.16], Михайло Биркун (жовтень 1917 р.) [17, арк.10], Михайло Бабенко (листопад 1917 р.) [17, арк.3], Микола Безкровний (грудень 1917 р.) [17, арк.7], Павло Пархоменко (вересень 1918) [5, арк.10], Петро Бінківський – поранений на станції Крути (вересень 1918 р.) [27, арк.1], Федір Костенко (вересень 1918) [21, арк.2], Сергій Якіменко [26, арк.29], Микола Пітенко (березень 1918 р.) та інші [17, арк.86].

Годі й увияти розпач тих молодих людей, котрі були примусово мобілізовані з студентських лав до Добровольчої армії або армії Гетьмана, з приходом до влади Директорії опинилися за ґратами [55, арк.1-3]. Правління навчальних закладів, у яких навчалися студенти робило усе можливе, щоб чимшвидше визволити останніх з-під варті [55, арк.28]. Також ректори університетів клопотали

про відстрочку для студентів. «Було б дуже бажано не зменшувати числа майбутньої української інтелігенції з вищою освітою...», – пояснював свою позицію ректор КДУУ Ф. Сушицький в жовтні 1918 р. [47]. Подібні прохання про відстрочки надходили від студентів і керівників фактично усіх діючих вишів [48, арк.43].

В осінньому семестрі 1919 р. професори Харківського університету читали лекції майже в порожніх аудиторіях. Більша частина відсутніх студентів примусово опинилася в лавах Добровольчої армії, а менша – в Червоній армії, яка залишала Харків на початку червня [41, с.291]. Не призупиняли мобілізації юнаків і в інших університетах.

До матеріальної скрути додавався і моральний занепад духу. Завдяки опублікованим в тоді газетним матеріалам можна уявити настрої студентів, котрим, замість гордості за свій статус, довелося його приховувати. В перших числах лютого 1918 р. відновилися заняття в університеті св. Володимира. Преса охарактеризувала їх як «в'ялі». Ходили чутки про розстріли студентів. В «Советских Известиях» написали, що у виступах проти робітників брали участь студенти. Це були лише чутки, однак нааякані студенти, таких було більшість, зняли форму і зрізали блискучі гудзики, щоб не відрізнятись від вуличного натовпу [3].

Кепське становище студентів негативно позначалося на їх навчальній праці. Наприклад, студенти-медики університету св. Володимира в серпні 1919 р. зверталися до голови факультетської ради з доповідною запискою про «сумний рівень знань» і «жахливу картину стану справ». «Починаючи з 3-го курсу, – писали вони, – йдуть заняття без перерви. Хвіст незданих предметів не зменшується, а збільшується, бо немає можливості їх здавати. Зранку студенти слухають лекції, відвідують практичні заняття, стоять годинами в черзі за обідами, платнею. Вся світлова частина дня йде на це, а потім студенти повертаються в холодні, а ще страшніше – темні квартири. Якщо ще вказати, що соціального забезпечення і пайка не вистачає, знайти підробіток зовсім неможливо, однієї платні не вистачає, то стає ясно, що в таких умовах студентство працювати продуктивно не може. Більшість студентів поспішають чимшвидше відкурувати клініки і практичні роботи, а здачу предметів залишають на друге місце». Студенти прохали про додатковий семестр з повторним циклом лекцій, можливістю складати невиконані практичні роботи, екзамени, заліки, колоквіуми. І, в першу чергу, вони розраховували на тепле і світле приміщення, де можна було б займатися, адже більшість студентів змогли б з користю використовувати вечірні години, які пропадали через холод і темряву [14, арк.49].

Не кращим був стан справ у Харківському університеті. Особливо важким фінансове становище стало в осінньому семестрі 1917 р., коли при нестачі коштів і палива рада вишу на засіданні 12 жовтня вимушена була скоротити семестр: читання лекцій вирішено було завершити 15 листопада, а до грудня завершити практичні заняття й іспити. В грудні університет не опалу-

вався, в лабораторіях не було реактивів і препаратів, академічне життя завмерло [41, с.280].

Проблемним постало і питання лекційних залів, аудиторій. Через військові події і колотнечі, приміщення університету св. Володимира (тут же проводилися заняття і лекції для студентів КДУУ [22, арк.90]) зазнало пошкоджень: були вибиті шибки і навіть двері у внутрішні класи. Снарядами були пошкоджені деякі приміщення бібліотеки і одна із найбільших аудиторій № 15 [3]. 6 червня у місті поширилися чутки, про можливість загрози хімічної зброї (задушливих газів). В університеті зберігалися протигazi. Переляканий натовп увірвався до приміщення університету, щоб захопити засоби захисту, не зважаючи на спроби ректора зупинити його, було викрадено кілька тисяч протигазів, завдано серйозних збитків приміщенню [4].

У зв'язку з браком палива, в університеті св. Володимира в 1918-1919 академічному році заняття планували розпочати раніше з 29 серпня, а лекції читати з 7 вересня до 15 листопада [43].

У жовтні 1919 р. повідомлялося, що в КДУУ вже місяць проводяться лекції та практичні заняття в неопалених аудиторіях і лабораторіях університету св. Володимира: «Мерзнуть дівчата і хлопці в холодних помешканнях по 3-4 години без перерви.» [44]. Про такі незадовільні умови навчальної праці повідомляли і в березні 1920 р. [18, арк.5].

Не кращою була ситуація в інших вишах. В Ніжинському історико-філологічному інституті головний будинок відвели спочатку під відділення госпіталю, а потім передали батареї артилерійського дивізіону. 21 липня 1917 р. під час огляду корпусу зазначалося, що будинок він перебуває у жахливому стані – не вистачає багатьох вікон, зруйновано печі, вода і нечистоти з клозетів течуть по стінах, відпадає штукатурка [52, арк.15]. Про інші приміщення інституту ревізія зафіксувала таке: парк недоглянутий, екіпажі зношені, працівників не вистачає, дороги не замощені, всюди трава і непрохідне болото, дерев'яні тротуари знищені, каналізація в катастрофічному стані, криниці потребують негайного ремонту, інтернатне майно не обновлювалося з початку війни [52, арк.53]. В Харківському університеті восени 1919 р. гостро постає проблема забезпечення університету паливом, ремонту приміщень [41, с.291].

Через перипетії військових дій і міграції населення студенти втрачали вишівські документи, що спричиняло додаткові проблеми. «Доводжу до Вашого відома, що знаходячись в 6-му перев'язочному загоні південно-західної обласної земської організації при відступі 9 липня 1917 р. з Галичини разом з речами втратив і матрику. Прошу видати дублікат» – звертався до правління університету св. Володимира студент медичного факультету Микола Ярмоленко [7, арк.386].

Через матеріальні труднощі і складні обставини студенти змушені були проти своєї волі залишати університети. Аргументуючи своє рішення припинити навчання, Ганна Собамок-Соболева пи-

сала, що її батька вбили давно, мати померла в дорозі. Залишилася сестра 14 років. Проживають на 100 крб. в місяць [17, арк.92]. Заяву про бажання припинити навчання через матеріальну скруту 3 травня 1919 р. подав студент університету св. Володимира Володимир Недельський [15, арк.15].

Щоб вижити в умовах глибокої соціально-економічної кризи і мати змогу продовжувати навчання, студентство об'єднувалося в кооперативи, які забезпечували його якоюсь працею і, як наслідок, мінімальними доходами.

Навесні 1918 р. у Києві діяв 1-й Загальностудентський кооператив, який збільшував кількість пайовиків [45].

Тоді ж юнаки і дівчата, які навчалися в КНУУ заснували Бюро праці для того, щоб забезпечити роботою студентів та учнів вищих і середніх шкіл міста. Через нього можна було отримати роботу вчителя української мови, урядовця тощо [31, с.338; 42].

У Кам'янець-Подільському державному університеті в 1920 р. студенти створили Студентську трудову артілю, а також утворили невідчужимий капітал, вирішивши відчислити до нього 2% своєї зарплатні [56]. Лише впродовж одного місяця організаторам вдалося зібрати 100000 крб. пайових коштів. У пресі публікувалися заклик: «Безробітні товариші студенти! Не ловіть журавля в небі, не покладайтеся на допомоги та стипендії, беріться за працю. Записуйтеся в члени студентської трудової артілі!» Молодь заручившись підтримкою місцевих кооперативів і громадських організацій, взялися за створення великої і дешевої їдальні [32; 56].

Цей приклад був непоодиноким. Ще у 1917 р. київські студентські економічні організації об'єдналися і заснували власними силами їдальню на вул. Гімназичній, 3 [36]. Нею користувалися студенти різних вищів і, зокрема, українського університету [20, арк.77]. Однак згодом вона припинила існування. Будинок постраждав від бомбардувань і знаходився у запущеному стані, частину майна було втрачено [53, арк.59]. У жовтні 1918 р. Рада Міністрів вирішила допомогти студентам у відновленні їдальні і ухвалила постанову, за якою на вказану мету виділялося 30 тис. крб. [53, арк.60].

Окремі вищі дбали про студентів, відкривали свої невеликі їдальні. Зокрема на Київських вищих жіночих курсах її розмістили в гуртожитку. У вересні їдальня обслуговувала 40-50 осіб, навесні 1919 р. – 70-80 найбільш бідних слухачок. Загалом з листопада 1917 р. по червень 1918 р. студентки спожили понад 8 тис. «цілком задовільних обідів із двох страв». Також у листопаді 1917 р., завдяки турботам керівництва було видано приміщення, посуд та дрова для обладнання буфету при самих курсах. У 1917-1918 рр. він обслуговував до 3 тис. курсисток, переважно незаможних (вони отримали чай вранці та ввечері, обід за зниженими цінами). За свідченням викладачів, їдальня і буфет були для більшості студенток єдиним місцем, де вони отримували їжу. Навесні 1919 р. буфет перейшов у відання комісії слухачок та одержав субсидію від радянської влади, відпускав обід (юшка, картопля, хліб) за 5,25 крб. [33, с.202-203].

Окремі студенти К-ПДУУ могли отримати безкоштовні обіди, подавши попередньо відповідну заявку на обіди до Ради студентських представників. Пільгові обіди були чотирьох категорій: 1) безкоштовні; 2) по 35 крб.; 3) по 54 крб.; 4) по 70 крб. Їх кількість була обмеженою, тому економічний відділ РСРП надавав їх лише тим студентам, у яких було особливо важке матеріальне становище [57]. Правління університету в березні 1920 р. виділило на безкоштовні і дешеві обіди незаможним студентам 150 тис. крб., а у квітні – ще 30 тис. крб. [30, с.250].

Незадоволення студентів механізмом розподілу обідів зі зниженою платнею вилилося у демонстрації недовіри до РСРП. [35; 39]. Через відсутність коштів правління університету 13 липня 1920 р. перестало фінансувати студентську їдальню, що боляче вдарило по становищу юнаків і дівчат [30, с.250].

4 квітня 1920 р. в пресі було надруковано статтю про заснування і діяльність гуманітарного гуртка при К-ПДУУ. Заснований в листопаді 1919 р. з метою допомоги хворим козакам і студентам. Щодо допомоги першим, гурток не спірмігся зробити майже нічого, адже 1500-2000 хворим були потрібні чималі засоби, яких студенти не мали. Волонтери обмежилися тим, що налагодили доставку в шпиталі місцевих часописів і зібрали невелику книгозбірню для хворих козаків. Гуртківці також відвідували хворих студентів у шпиталях і на приватних квартирах, при потребі залишалися чергувати, відвозили їх до лікарів, надавали грошову допомогу, білизну та одяг [40].

Отже, у 1917-1920 рр. частина молоді України здобувала вищу освіту в різних вищих навчальних закладах. Їх матеріальне становище було переважно незадовільним. Стипендії поширювалися на незначну кількість юнаків і дівчат, не могли забезпечити елементарних життєвих потреб. Часто молоді люди залишалися без підтримки родини і можливості заробляти самостійно. Фінансова криза призвела до того, що студенти навчалися взимку в неопалених аудиторіях, з вибитими шибками. Проблемним було забезпечення аудиторій світлом. Не вистачало гуртожитків. Плата за наймання квартир забирала основну частину доходів. Студентство зверталось до ректорів навчальних закладів з проханнями про скасування плати за навчання і найчастіше керівництво йшло молоді на зустріч. Щоб вижити, студентська молодь об'єднувалася в трудові артілі, створювала кооперативи, займалася організацією своїх їдалень. Такі заходи здебільшого ставали єдиним способом порятунку – жити і якісно навчатися за таких умов було неможливо. Але молодь проявляла надзвичайне прагнення до знань, намагаючись здобути фах, роботу і гідне місце в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. ALMA MATER: університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції, 1917-1920. Матеріали, документи, спогади. Кн.2. Університет св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. – К. : Прайм, 2001. – 704 с.
2. Боротьба. – 1918. – 24 березня. – №24. – С. 4.

3. Высшая школа // Киевская мысль. – 1918. – 5 березня. – №17. – С. 4.
4. В университете // Киевская мысль. – 1918. – 9 червня. – №97. – С. 2.
5. Державний архів міста Києва (ДАМК), ф. 16, оп. 356, сп, 79, 47 арк.
6. ДАМК, ф. 16, оп. 465, сп. 811, 30 арк.
7. ДАМК, ф. 16, оп. 465, сп. 6250, 386 арк.
8. ДАМК, ф. 16, оп. 465, сп. 6252, 104 арк.
9. ДАМК, ф. 16, оп. 465, сп. 6253, 36 арк.
10. ДАМК, ф. 16, оп. 465, сп. 6255, 47 арк.
11. ДАМК, ф. 16, оп. 469, сп. 343, 31 арк.
12. ДАМК, ф. 16, оп. 469, сп. 347, 99 арк.
13. ДАМК, ф. 16, оп. 469, сп. 351, 96 арк.
14. ДАМК, ф. 16, оп. 469, сп. 475, 75 арк.
15. ДАМК, ф. 16, оп. 474, сп. 148.
16. ДАМК, ф. 16, оп. 477, сп. 774, 75 арк.
17. ДАМК, ф.р-936, оп. 1, сп. 14, 119 арк.
18. ДАМК, ф.р-936, оп. 1, сп. 21, 16 арк.
19. ДАМК, ф.р-936, оп. 2, сп. 19, 2 арк.
20. ДАМК, ф.р-936, оп. 2, сп. 23, 179 арк.
21. ДАМК, ф.р-936, оп. 2, сп. 27, 43 арк.
22. ДАМК, ф.р-936, оп. 2, сп. 36, 101 арк.
23. ДАМК, ф.р-936, оп. 2, сп. 50, 15 арк.
24. ДАМК, ф.р-936, оп. 2, сп. 60, 24 арк.
25. ДАМК, ф.р-936, оп. 2, сп. 61, 33 арк.
26. ДАМК, ф.р-936, оп. 2, сп. 70, 36 арк.
27. ДАМК, ф.р-936, оп. 2, сп. 76, 19 арк.
28. ДАМК, ф.р-936, оп. 2, сп. 106, 16 арк.
29. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: основні результати діяльності (1918-1920) / О. Завальнюк // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 398-409.
30. Завальнюк О.М. Матеріальне становище викладачів, працівників і студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1921 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. – Т. 2(4). – С. 245-252.
31. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.) : монографія / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 644с.
32. З Студентського життя // Наш Шлях. – 1920. – 28 січня. – №15. – С. 2.
33. Кобченко К. «Жіночий університет св. Ольги»: історія Київських вищих жіночих курсів / К. Кобченко. – К. : МП «Леся», 2007. – 217 с.
34. Сіропошко С. Історія освіти в Україні / І. Сіропошко ; підготував Ю. Вільчинський. – 2-е вид. – Львів : Афіша, 2001. – 664 с.
35. Студентське життя // Наш Шлях. – 1920. – 16 квітня. – №74. – С. 4.
36. У Києві // Народна Воля. – 1917. – №132. – С. 3.
37. У Києві // Народна Воля. – 1918. – 11 серпня. – №5. – С. 3.
38. У Києві. Український Народний Університет // Народна Воля. – 1918. – 4 серпня. – №3. – С. 3.
39. Університетське життя // Наш Шлях. – 1920. – 8 лютого. – №24. – С. 2.
40. Університетське життя // Наш Шлях. – 1920. – 4 квітня. – № 60. – С. 3.
41. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років / В.С. Бакіров, В.М. Духопельников, Б.П.Зайцев та ін. – Харків : Фоліо, 2004. – 750 с.
42. Хроніка // Відродження. – 1918. – 20 квітня. – №21. – С. 3.

43. Хроника // Киевская мысль. – 1918. – 25 серпня. – №146. – С. 3.
44. Хроніка // Слово. – 1919. – 25 жовтня. – №33. – С. 1.
45. Хроніка. Студентський кооператив // Робітничка газета. – 1918. – 24 березня. – №255. – С. 4.
46. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 1, 26 арк.
47. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 10, 81 арк.
48. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 101, 156 арк.
49. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 336, 251 арк.
50. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 354, 431 арк.
51. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 361, 358 арк.
52. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 378, 135 арк.
53. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 380, 18 арк.
54. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 381, 216 арк.
55. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, сп. 177, 46 арк.
56. Шкільне життя // Наш Шлях. – 1920. – 20 березня. – №№56. – С. 56. – С. 4.
57. Шкільне життя. Університет // Наш Шлях. – 1920. – 18 березня. – №54. – С. 4.

The article refers to the financial situation of students, providing them scholarships, living conditions, the impact of the economic crisis and civil war in the quality of learning, self-organization of students and finding ways to improve the economic situation of university students.

Key words: *students, scholarships, tuition, food crisis, military deferment, dormitories, student canteen, labour farm.*

Отримано: 09.04.2013

УДК 94(477)»1917/1918»:37.014.2

Н. В. Крик

ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАВНИЧОГО ВІДДІЛУ ПРИ МІНІСТЕРСТВІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛ ПІДРУЧНИКАМИ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (СІЧЕНЬ – КВІТЕНЬ 1918 р.)

У статті висвітлюється діяльність видавничого відділу при Міністерстві народної освіти із забезпечення українських шкіл підручниками протягом січня – квітня 1918 року.

Ключові слова: *видавничий відділ, Міністерство народної освіти, Центральна Рада, предметні комісії, підручники.*

Після перемоги Лютневої революції 1917 р. в Україні склалися сприятливі умови для становлення та розвитку національної школи. Серед найнагальніших потреб самостійної української держави було задоволення українських шкіл підручниками, оскільки організація школи була основою для вироблення національної та культурної свідомості. Українська Центральна Рада приділяла велику увагу забезпеченню українських шкіл навчально-методичною літературою та посібниками, без яких не могла існувати шкільна освіта.

Окремими аспектами поставленої проблеми займалися, А. Боровик [11], М. Баюк [10], М. Кукурудзяк [13], Ю. Телячий [16], О. Янковська [17] та ін. Однак окремо вона ще не була предметом наукового